

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

کتابخانه ملی

استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران

فهرست مطالب

الف	مقدمه
۱	استاندارد یک: اهداف و وظایف
۳	استاندارد دو: سازمان و مدیریت
۷	استاندارد سه: نیروی انسانی
۱۳	استاندارد چهار: مجموعه
۲۱	استاندارد پنج: سازمان‌دهی منابع
۲۷	استاندارد شش: خدمات
۳۳	استاندارد هفت: ساختمان و تجهیزات
۴۱	استاندارد هشت: بودجه

پیوست‌ها

پیوست ۱: تعاریف مربوط به اهداف، وظایف، سازمان و مدیریت	۴۹
پیوست ۲: نمونه اهداف و وظایف کتابخانه	۵۱
پیوست ۳: نظام‌های متمرکز و غیرمتمرکز	۵۳
پیوست ۴: نمونه نمودار سازمانی فعالیت و خدمات کتابخانه مرکزی در نظام غیرمتمرکز	۵۵
پیوست ۵: نمونه نمودار سازمانی فعالیت و خدمات کتابخانه دانشکده‌ای در نظام غیرمتمرکز	۵۷
پیوست ۶: تعاریف سطوح تخصصی کتابداری و اطلاع‌رسانی	۵۹
پیوست ۷: عمر متوسط محتوای مواد	۶۱
پیوست ۸: نمونه خدمات عمومی	۶۳
پیوست ۹: مجموعه کتابخانه‌های مراکز آموزشی - درمانی	۶۵
پیوست ۱۰: ارزیابی خدمات کتابخانه (استاندارد بین‌المللی ایزو ۱۱۶۲۰)	۶۷
برخی منابع	۱۷۹

مقدمه

گسترش روزافزون تحقیقات و رشد بی‌اندازه انتشار مواد و منابع اطلاعاتی از یک سو و محدودیت توانایی‌های انسانی و اقتصادی در رویارویی با چنین رشدی بی‌سابقه از سوی دیگر ایجاب می‌کند که تمامی امکانات بالقوه و بالفعل واحدهای اطلاع‌رسانی برای سامان‌دهی و بهره‌برداری مناسب از این منابع بکارگرفته شود. از آنجا که آینده کتابخانه‌ها بعنوان کانون‌های اصلی و پویای اطلاع‌رسانی در گرو همگامی و سازگاری با پیشرفت‌های جاری علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی و فناوری‌های مربوط به آن است، تدوین استانداردهای این علوم بخش قابل توجهی از وظایف نهادهای ملی کتابداری و اطلاع‌رسانی را تشکیل می‌دهد. کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران در جهت تحقق بخشیدن به یکی از هدفهای عمده خود، یعنی ارتقای حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی ملی، تهیه و تدوین ضوابط و استانداردهای امور مختلف کتابخانه را، از سازمان‌دهی مواد گرفته تا مبادله الکترونیکی اطلاعات کتابشناختی و خدمات کتابخانه‌ای، در دستور کار خود قرار داده است. متن حاضر دومین بخش از مجموعه استانداردهای کتابخانه‌ای ایران است که از سوی معاونت خدمات فنی و عمومی این کتابخانه انتشار می‌یابد.^۱

۱. پیش‌نویس استانداردهای حاضر در سال ۱۳۷۴ با تیراژ محدود توزیع شد.

فرهنگ‌های لغت برای واژه استاندارد تعریف‌ها و تعبیرهای مختلفی ارائه می‌کنند. برخی از آن‌ها برای مثال، عبارت است از: «قاعده»، «قانون»، «معیار»، «ملاک»، «میزان»، «حد مطلوب»، «مقیاس»، «ضابطه»، «درجه یا میزان احراز شرایط، امتیاز، یا توفیق و نظایر اینها». فرهنگ ویستر در تعریف این واژه آورده است: «... استاندارد به قاعده، اصل، یا معیار معتبر و موثقی اطلاق می‌شود که برای تعیین کمیّت، وزن، یا اندازه، یا برای تعیین کیفیت، ارزش، سطح، یا درجه چیزی بکار رود». و سرانجام مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی آن را بعنوان «ویژگی‌های لازم در تولید یک فراورده یا انجام یک خدمت» تعریف می‌کند. و اما در دائرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی^۱ که در حال حاضر از مهمترین مراجع تعریف مفاهیم این حوزه است، تعریف مفصل‌تر و گسترده‌تری از «استانداردهای کتابخانه‌ای» آمده است:

استانداردهای کتابخانه‌ای ضوابطی است که با استفاده از آن می‌توان خدمات کتابخانه را سنجش و ارزیابی کرد. استانداردها توسط کتابداران متخصص تدوین می‌شود تا کاردستیابی به هدف‌های تعیین شده از سوی آنان را میسر سازد. استانداردهای کتابخانه‌ای را می‌توان بعنوان الگوی مطلوب، راهکارهای نمونه، ملاک ارزشیابی، انگیزه‌ای برای توسعه و پیشرفت آتی، و نیز بعنوان ابزارهای ضروری برای کمک به تصمیم‌گیری و عمل، نه تنها برای کتابداران بلکه برای عموم افراد غیر کتابداری که بطور غیرمستقیم با مقوله برنامه‌ریزی و مدیریت کتابخانه‌ها و خدمات کتابخانه‌ای سر و کار دارند، توصیف کرد.

از آنجا که کتابخانه‌های دانشگاهی مهم‌ترین پایگاه‌های اطلاع‌رسانی علمی، آموزشی، و پژوهشی کشور محسوب می‌شوند، مراعات کردن استانداردهای این کتابخانه‌ها راه مطمئنی برای کاستن هزینه‌ها، جلوگیری از اتلاف نیروی انسانی و، مهمتر از همه، ارتقای خدمات کتابخانه‌ای به کاربران است. مراعات کردن استانداردها مآلاً دو اصل مهم «سازگاری

۱. *Encyclopedia of Library and Information Science*. Editors: Allen Kent & Harold Lancour. New York: M. Dekker, 1968 - 2000.

سیستم‌ها» و «اشتراک منابع» را، که زیربنای خدمات نوین کتابخانه‌ای با کیفیت بالا محسوب می‌شوند، تحقق می‌بخشد.

پیشینه:

کوشش در راه تدوین این استانداردها، به بیش از بیست و پنج سال پیش، یعنی نخستین دهه فعالیت مرکز خدمات کتابداری و آغاز کتابداری نوین در ایران، باز می‌گردد. در همان سال‌ها بود که کتابداران متخصص این مرکز اولین مجموعه استانداردهای کتابخانه‌ای ایران را با یاری مشاوران خارجی به رشته تحریر در آوردند. متن هر یک از این استانداردها برای نظرپرسی نزد کتابداران کتابخانه‌های مختلف فرستاده شد و بر پایه پیشنهادها و نظر آنان، اصلاحاتی در آن صورت گرفت. در ابتدا قرار بر این بود که هر یک از مجموعه استانداردها پس از تصویب وزارت فرهنگ و آموزش عالی وقت برای اجرا در اختیار سازمان‌های ذیربط قرار گیرد، لکن این کار به دلایلی چند به تعویق افتاد: نخست آنکه کتابداری نوین ایران هنوز پایه و اساس محکم و منسجمی نداشت که بتوان استانداردهایی را بر آن استوار کرد؛ دیگر آنکه استانداردهای مورد بحث بیشتر جنبه توصیفی و ارشادی داشت و از دقت و قاطعیتی که متکی به داده‌های واقعی و شناخت نیازها است بی‌بهره بود؛ و بالاخره اینکه این استانداردها بر واقعیت‌ها، امکانات، و احتیاجات جامعه و نیازهای فرهنگی خود این جامعه مبتنی نبود. با این حال این کوشش اولیه – که در گزارش یونسکو راجع به استانداردهای بین‌المللی هم به آن اشاره شده است (Withers, ۱۹۷۴) – موجب آن شد که تدوین استانداردها همچون گذشته در دستور کار بخش برنامه‌ریزی مرکز خدمات کتابداری باقی بماند.

تجربه عملی در کار برنامه‌ریزی برای بیش از ۱۵۰ کتابخانه و نهاد اطلاع‌رسانی، و خدمات مشاوره‌ای مستمر و متمادی به کتابداران کتابخانه‌های مختلف در امور گوناگون – از تغییر نظام‌های رده‌بندی گرفته تا تهیه نمودار سازمانی، گسترش مجموعه، نوسازی ساختمان کتابخانه، و انواع فعالیت‌های دیگر – باعث شد تا فکر تدوین استانداردهای ملی به مرور پخته‌تر و واقع‌گرایانه‌تر شود. همکاری مقطعی با کمیته اسناد و تجهیزات مؤسسه استاندارد و

تحقیقات صنعتی ایران در ترجمه، تطبیق، و تدوین سلسله‌ای از استانداردهای بین‌المللی مرتبط با کتاب و کتابداری نیز بر غنای این تجربیات افزود. دامنه این تجربه‌ها در کتابخانه ملی گسترده‌تر و طیف آن متنوع‌تر شد و به گردآوری و بعضاً انتشار مجموعه‌ای از آمارها و اطلاعات درباره کتاب و کتابداری، کتابداران، کتابخانه‌ها و نهادهای اطلاع‌رسانی ایران انجامید. در کنار این امور، کار مطالعه روی استانداردهایی که کشورهای مختلف از آن‌ها استفاده می‌کنند، نیز جریان داشت و برخی از این استانداردها که دارای جنبه بین‌المللی بود، برای استفاده عمومی تر ترجمه و منتشر شد (استانداردهای ایفلا برای کتابخانه‌های عمومی، و استانداردهای ایفلا برای آموزشگاه‌های کتابداری). سرانجام از ۱۳۷۳ کار جدی برای عرضه استانداردهای قابل استفاده در کتابخانه‌ها و واحدهای اطلاع‌رسانی ایران جنبه رسمی تری یافت و به تدوین استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران به عنوان نخستین بخش از مجموعه استانداردهای ملی، انجامید.

شیوه کار:

همانطور که اشاره شد، کار تدوین استانداردهای حاضر بر پایه اطلاعات و واقعیت‌های موجود در گستره کتابداری و اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های دانشگاهی ایران و با استفاده از استانداردهای بین‌المللی و مطالعه در کم و کیف استانداردهای ملی کشورهای دیگر انجام گرفته است. پس از گردآوری آمار و اطلاعات اولیه و تحلیل آن، چند دانشگاه بزرگ به عنوان گروه نمونه از میان جوامع دانشگاهی کشور انتخاب شد که عبارت بودند از: دانشگاه‌های تهران، علوم پزشکی ایران، شهید بهشتی، شیراز، فردوسی مشهد، تبریز، اصفهان، و شهید چمران اهواز. آمار و اطلاعات مربوط به این دانشگاه‌ها به تفکیک رشته‌های تحصیلی (علوم انسانی، علوم اجتماعی، هنر، پزشکی، مهندسی، علوم پایه، کشاورزی) استخراج شد و با در نظر گرفتن متغیرهایی مانند تعداد دانشجو، استاد، آمار مراجعان، تعداد منابع کتابخانه‌ای (از کتاب و نشریه ادواری تا جزوه، پایان‌نامه، سند، نقشه، فیلم، اسلاید، میکروفرم، بانک کامپیوتری، مواد الکترونیکی و جز آن)، تعداد کارکنان متخصص، تعداد کارکنان غیرمتخصص، و وسعت و فضای کتابخانه، زمینه‌ای برای رسیدن به اعداد و ارقامی که بعنوان چارچوب ارجاعی مورد نیاز بود بدست آمد. به این ترتیب برای

هر یک از متغیرهای یاد شده در رشته‌های هفتگانه فوق و در تک‌تک دانشکده‌ها و دانشگاه‌ها ارقام سرجمع، میانگین، بیشترین، و کمترین بدست آمد و ارقام مربوط به تعداد منابع کتابخانه‌ای به ازای هر دانشجو، تعداد، نشریات ادواری به ازای هر دانشجو، تعداد کارمند به ازای هر هزار دانشجو، هزینه سرانه هر دانشجو، نسبت کارکنان کتابخانه به مجموعه، نسبت بودجه کتابخانه به بودجه دانشکده یا دانشگاه، و نسبت کارمندان متخصص به غیرمتخصص نیز محاسبه شد.

به این ترتیب در تدوین هر یک از استانداردها، ضمن حرکت در محدوده استانداردهای بین‌المللی و مراجعه به استانداردهای معتبر، آمار و اطلاعات مربوط به وضع موجود کتابخانه‌های دانشگاهی ایران نیز برای مقایسه و تصمیم‌گیری در اختیار کمیته استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی بوده است. در عین حال سعی شده است به جنبه‌های کاربردی استانداردها بیشتر توجه شود و تا جای ممکن از ایرادهایی که به بعضی استانداردهای شناخته شده وارد کرده‌اند - فی‌المثل در باب رقم ثابت مجموعه پایه در «استانداردهای کتابخانه‌های دانشکده‌ای» انجمن کتابداران آمریکا (Watkins, 1972) - پرهیز شود و از تجربیات استانداردهاسازی در کشورهای جهان سوم نیز استفاده سازنده بعمل آید. همچنین از نتایج نظرپرسی از بیست کتابخانه دانشگاهی و مرکز آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران در باب پیش‌نویس اولیه استانداردها بهره بسیار گرفته شده است. متن هر یک از استانداردها قبل و بعد از بررسی در کمیته، از نظر عده‌ای از صاحب‌نظران کتابخانه‌های دانشگاهی، و بنا به مورد متخصصان و پژوهشگران دیگر، گذشته است.

هدف و پوشش:

استانداردهای حاضر کوششی است برای تعیین و تعریف یک رشته شرایط و ضوابط واقع‌بینانه که در صورت تحقق، به ارتقای سطح کمی و کیفی خدمات کتابخانه‌ها و واحدهای اطلاع‌رسانی دانشگاهی ایران خواهد انجامید. این استانداردها بر پایه واقعیت‌های موجود و امکانات بالقوه کتابخانه‌های دانشگاهی ایران و با استفاده از استانداردهای بین‌المللی معتبر برای استفاده (۱) کتابداران، (۲) قانونگذاران و سیاستگذاران، و (۳)

مدیران و برنامه‌ریزان آموزش عالی ایران تهیه و تنظیم شده است.

سعی بر آن بوده است که تا جای ممکن در قالب استانداردهایی روشن و صریح، حدود و ثغور عملکرد کتابخانه تعریف و کم و کیف منابع و خدمات آن معین شود. بدیهی است استانداردهای کتابخانه‌ای بیشتر جنبه رهنمودی داشته و با استانداردهای اجباری معمول در صنایع تفاوت ماهوی دارد. همچنین باید توجه داشت که استانداردهای کتابخانه‌ای صرفاً با اصول و ضوابط کلی سر و کار دارد و برای شرح روش‌ها و ریز دستورات عمل‌های انجام امور کتابخانه‌ای، باید به دستنامه‌ها و کتابهای آموزشی مربوط مراجعه شود. در عین حال، برای تکمیل و درک بهتر مفاهیم مطرح شده در متن استانداردها، پیوست‌هایی به انتهای کتاب افزوده شده است. از جمله این پیوست‌ها متن کامل استاندارد بین‌المللی ایزو ۱۱۶۲۰: شاخصهای عملکرد کتابخانه است که ضوابط عملی برای ارزیابی خدمات مختلف کتابخانه‌ای ارائه می‌دهد. مجموعه کتابخانه‌های مراکز آموزشی درمانی نیز، به لحاظ موقعیت خاص این کتابخانه‌ها، در پیوستی جداگانه مورد بررسی قرار گرفته است.

مراد از ارائه این استانداردها بهینه‌سازی خدمات کتابخانه‌های دانشگاهی است نه یکدست کردن آنها. هر کتابخانه دانشگاهی باید در مسیری گام بردارد که با موقعیت خاص و نیاز جامعه استفاده‌کننده آن هماهنگی داشته باشد، و هر استاندارد باید در پرتو هدف و نیازهای ویژه واحد آموزشی مربوط ارزیابی شود و سپس با توجه به هدف اصلی آن استاندارد به مرحله عمل در آید.^۱

هدفهای اصلی این مجموعه استاندارد عبارتند از:

۱. ارائه الگوی مناسب جهت تشکیل دادن کتابخانه برای دانشکده‌ها و دانشگاه‌های تازه تأسیس.

۱. بطور مثال، کتابخانه‌های دانشگاه پیام نور و مراکزی که آموزش‌های مکاتبه‌ای ارائه می‌دهند طبعاً به فضای مطالعه کمتر و منابع محدودتری نیاز خواهند داشت.

۲. ایجاد انگیزه برای گسترش، نوسازی و بهسازی کتابخانه‌های دانشگاهی موجود.
۳. ارائه معیارهایی برای ارزیابی کتابخانه‌های دانشگاهی موجود.
۴. ارائه رهنمودهایی برای تصمیم‌گیری و عمل برای کتابداران و سایر افرادی که بطور مستقیم یا غیرمستقیم با برنامه‌ریزی کتابخانه‌های دانشگاهی سر و کار دارند.

متن نهایی استانداردهای حاضر در کمیته‌ای مرکب از افراد زیر بررسی، اصلاح، و تجدیدنظر شده است:

- پوری سلطانی، عضو هیأت علمی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- دکتر مهرانگیز حریری، رئیس سابق کتابخانه مرکز اسناد و مدارک علمی، و رئیس کتابخانه مرکزی دانشگاه علوم پزشکی ایران.
- دکتر جعفر مهرداد، رئیس سابق کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه شیراز و رئیس کتابخانه منطقه‌ای علوم و تکنولوژی شیراز.
- شیرین تعاونی، عضو هیأت علمی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- و از نظر مشورتی گروه کثیری از صاحب‌نظران، که نام برخی از آنان در زیر می‌آید، استفاده شده است:
- عبدالحسین آذرنگ، عضو هیأت علمی بنیاد دائرةالمعارف اسلامی و گروه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه آزاد اسلامی.
- دکتر محمدحسین دینانی، عضو هیأت علمی گروه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه فردوسی مشهد.
- زهره علوی، عضو هیأت علمی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- ابراهیم عمرانی، رئیس کتابخانه دانشکده علوم دانشگاه تهران.
- دکتر رحمت‌الله فتاحی، رئیس گروه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه فردوسی مشهد.
- دکتر مرتضی کوکبی، رئیس گروه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه شهید چمران اهواز.

– دکتر محمد هدایی، رئیس گروه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشکده کتابداری
اراک

با توجه به تحولات سریع فناوری اطلاع‌رسانی و تأثیر آن بر فعالیت‌ها و خدمات کتابخانه‌ها و نهادهای اطلاع‌رسانی، انتظار می‌رود استانداردهای حاضر ظرف چند سال آینده مورد بازنگری قرار گیرد تا با اوضاع و احوال دستخوش دگرگونی‌های سریع، سازگار شود. بدون شک همکاری علاقه‌مندان و اظهارنظر درباره هر یک از جنبه‌های مربوط به استانداردها به دستیابی بهتر به هدف‌های عمومی و ملی استانداردها کمک شایان خواهد کرد.

شیرین تعاونی

دبیر کمیته استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران